

СЕЛЕКТИВНО СТЕПЕНОВАЊЕ ОБЕЛЕЖЈА ПРОЦЕСУАЛНЕ СИТУАЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ СА УКРАЈИНСКИМ

У раду се на основу теорије семантичких локализација анализирају средства изражавања селективног степеновања у сфери глагола у српском језику у поређењу са украјинским. Ова средства анализирају се пре свега на синтаксичком (одредбе) и творбеном (мајоративна акционална класа глагола) нивоу.

Кључне речи: теорија семантичких локализација, селективно степеновање, глагол, синтаксичка, творбена и лексичка средства.

Based on semantic localization theory, we analyze the means of expressing selective gradation in the sphere of verbs in the Serbian and Ukrainian languages. In both languages there are means on the syntactic (adverbial modifiers) and derivational (majorative Aktionsart class) levels.

Keywords: semantic localization theory, selective gradation, verb, syntactic, word-formational and lexical means.

1. Степеновање и теорија семантичких локализација

Почев од фундаменталног рада Ј. Бодуена де Куртенеа из 1927. године *Појам количине у језичком мишљењу* (Куртене 1988: 207–224) појаве обухваћене појмом мере и степена у већој или мањој мери изучаване су под различитим формулацијама (квантитативност, квалитативност, интензивност, степеновање и слично),¹ али је сама категорија градуелности као посебна семантичка категорија издвојена у славистици релативно скоро (Колесникова 1999). Појам степеновања као нумеричког квантификовања заснованог на поређењу у српској славистици теоријски је разрадио П. Пипер (Пипер 2002, 2003, 2009). У свом тумачењу градуелности П. Пипер примењује сопствену теорију семантичких локализација, дефинишући семантичку категорију степена као „апстрактно локализовање извесног обележја неког ентитета на вертикално схваћеној скали могуће изражености тог обележја” (Пипер 2009: 66) и издвајајући као један од основних елемената степеновања скалу градације, то јест скалу раста/опадања степена испољавања неког обележја. Ова скала представља једнодимензионални вертикални простор са „нултом тачком” у центру, односно локализатором у односу на који се и врши степеновање, то јест „локализација” објекта градације.

¹ Кратак преглед релевантне литературе наведен је у нашој монографији посвећеној категорији акционалности (Ивановић 2016: 251–258).

Још један елемент „ситуативног оквира градуелне локализације” јесте конкретизатор односа између објекта локализације и локализатора којим се тај однос одређује ближе, као локализација изнад, испод или у нивоу локализатора (Пипер 2002: 61). Када се објекат градуелне локализације смешта у нивоу локализатора, реч је о односу једнакости, односно еквативности, а уколико је смештен ван (изнад – тзв. „јаки компаратив”, такође нормативни или селективни суперлатив или испод – тзв. „слаби компаратив”) простора локализатора – о односу неједнакости, односно диферентивности (Пипер 2003: 163).

Код нормативног степеновања локализатор је „норма испољавања интензитета особине или величине скупа” (Пипер 2002: 63): *лепушкаст, прелеп, певушити*, док селективно степеновање подразумева одабир локализатора: *лепши, најлепши, натпевати*. Селективно степеновања по правилу обухвата два члана поређења. Локализатор је одабрано обележје (интензитет особине, величина скупа; интензитет, трајање или неки други параметри радње) једног објекта, односно члана поређења, према коме се одмерава степен испољавања истог тог обележја код другог члана поређења, односно објекта локализације. Нормативно степеновање је имплицитно, док је селективно експлицитно, а члан поређења у односу на који се врши локализација обично је формално изражен (Ивановић 2016: 253). Упоредити: *Марија је прелепа; Тодор певуши док ради и Марија је лепша од Марине; Тодор је натпевао Ивана*.

2. Степеновање обележја процесуалне ситуације

При нормативном степеновању ситуација изражена глаголом пореди се (имплицитно) са неким узуралним еталоном реализације дате ситуације. Код процесуалних обележја ситуација тај еталон може бити норма интензитета, норма трајања и норма потребе, а средства изражавања издвајају се пре свега на синтаксичком и творбеном нивоу: *изморити – јако уморити, певушити – тихо певати; дремнути – кратко одспавати, прегрејати – превише загрејати*.²

Селективно степеновање подразумева одабир међу разноврсним обележјима, те је као такво својствено пре свега придевима и прилозима, чије је категоријално значење као врста речи „непроцесуално обележје”, односно „обележје обележја”, а испољава се у граматичкој категорији компаративности. Категоријално значење глагола јесте „процесуалност”, процесуална обележја односе се на начин одвијања радње у времену, а непроцесуална су изражена ван глаголске лексеме различитим одредбама, те се степеновање тих обележја и врши управо обликом прилошке одредбе (Берков 1996: 123): *Тодор је певао лепше (боље, гласније, дуже, страственије/горе, тише, краће, тужније...) од Ивана*. Постоји, међутим, и у украјинском, и у српском језику, група префиксалних глагола са семантиком поређења: *Богдан је натпевао Петра, Богадан переспивае Петра*.

И једно и друго средство биће предмет нашег рада, с тим што ћемо средства изражавања селективног степеновања ван саме глаголске лексеме раз-

² О творбеним средствима изражавања нормативног степеновања у српском и украјинском језику детаљно смо писали раније (Ивановић 2016: 276–319).

мотрити кратко,³ док ћемо више пажње посветити изражавању селективног степеновања унутар самог глагола, односно тзв. мајоративној класи глагола. У својој анализи, чији је циљ утврђивање састава, функционисања, фреквенности и продуктивности наведених средстава, те уочавање сличности и разлика између украјинског и српског језика, ослањаћемо се на теорију семантичких локализација и функционални приступ, полазећи од значења ка форми, а затим анализирајући функционисање тих форми. Материјал за анализу представља грађа прикупљена из речника српског и украјинског језика⁴ и корпус који чини око 3000 страница украјинске и српске лепе књижевности XX века.⁵

3. Синтаксички ниво изражавања

Селективно степеновање обележја процесуалне ситуације на синтаксичком нивоу изражава се степеновањем одредбе. На овај начин може се исказати:

1) диферентивност обележја процесуалне ситуације са градуелном локализацијом:

а) изнад локализатора: *Јер господин Јоксим разнесе поруку **боље** него најбржа пошта* (Секулић); *Ја њега **најбоље** знам!* (Веселиновић); *Чоловик у цих справах битий, і ніхто **краще** за нього цієї роботи не зробить* (Самчук); *Володько вже чудово з ним говорить — руками, ногами головою, вухами, очима і, як це не дивно, німий **најкраще** його розуміє* (Самчук);

б) испод локализатора: *Седмнаест дана и седмнаест ноћи је певао. Последњих дана и ноћи све **ређе** и све **слабије*** (Велмар-Јанковић); ***Најгоре** се провела Влашкалинова кучка, Моча* (Црњански); *Коли виїжджали на Беєву гору і бики ступали **повільніше**, від заметушився, як циган у чужій конюшні* (Тютюник); *Потім учитель просив декого переказати зміст свого оповідання, **најкраще** пописався знов-таки Володько, **найгірше** Хведот* (Самчук);

2) еквативност обележја процесуалне ситуације: *Она је већ седела и **дисала исто онако гласно** као крава* (Ћосић); *Після Роман почав **так само уважно й довго** вдягатися* (Самчук).

При изражавању диферентивности прилошка одредба има облик компаратива или суперлатива, при чему је експлицирање другог објекта у односу на који се врши локализација у конструкцијама са компаративом обавезно, а у онима са суперлативом није неопходно: ***Највише** јој Трифун помаже, он јој се, **најбоље**, нашао* (Црњански); *Після Ібрагіма великим візиром названо було ар-*

³ Категоријом степена у српском језику на синтаксичком нивоу детаљно се бави М. Николић (Николић 2014).

⁴ Шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РСМ 1967–1976), једнотомни *Речник српскога језика* (РСЈ 2011) и четврти, тринаести и четрнаести том *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (РСАНУ 1966, 1988), као и електронска верзија једанаестотомног *Словника украјинској мови* (СУМ 1970–1980).

⁵ Осим дела XX века у анализу смо укључили и неколико дела из ранијег периода (нпр. дела С. Сремца, М. Глишића, Ј. Веселиновића), будући да поједини мајоративни глаголи ексерпирани из речника нису више у активној употреби те примере за одређене појаве није било могуће ексерпирати из дела новије књижевности.

банаса Ајаса-пашу, човека, який не міг стулити двох слів, зате в битвах був завжди перший, **найголосніше** вибукував „Аллах великий!” (Загребельний), али је могуће: *Супруг је најпосле сурово гурне и тобоже весело заушка силно и узме најгласније од свих пјевати* (РСАНУ); *Сам Альоша карався, може, найбільше за всіх, бо думав, що такі й справді він у всьому винен* (Микитенко).

Локализација испод или изнад локализатора не изражава се посебним средствима, већ зависи од лексичког значења одредбе. При изражавању еквативности прилошка одредба је у облику позитива, али је уз њу обавезна употреба прилога *исто* и прилошких заменица *онако*, *тако* у српском језику, односно *так само* у украјинском.

Локализатори су најчешће интензитет којим један од чланова поређења реализује процесуалну ситуацију: *Она двојица се гледају право у очи, са изазивањем: који ће од њих смети преваљити преко језика више и јаче* (Секулић); *Соня прочитала гадання, і регіт струснув кімнату, найбільшнше сміялася сама Соня* (Шевчук), квалитет: *Буду одрасли, онакви какве их ти боље познајеш него ја* (Секулић); *В артілі працювала Синька безвідмовно і роботу виконала ретельно, краще за всіх* (Тютюнник), квантитет: *Спида је са својим кћерима радио више и боље него швајцарски заводи и гувернанте* (Секулић); *Може, будеш білше, ніж я, знати* (Самчук), трајање: *Отуда су наше среће и разноврсније, и дуже могу да трају него код других народа* (Секулић); *Тоді городяни самі вирішили – битися до останнього! І трималися довше, ніж Рязань чи Володимир, – аж сім тижнів!* (Малик) и слично.

Чланови поређења по правилу су различити учесници исте или одговарајуће ситуације (као у већини наведених примера, где је присутна спољашња компарација, нпр: *Спида је са својим кћерима радио више и боље него швајцарски заводи и гувернанте*), али могу бити и различите ситуације са једним, истим, учесником: *Са тога свог централног положаја, прати он са видљивим задовољством ток гозбе: сви гости једу добро, а пију још боље* (Миланковић), *Товариші кинулися за ним, щоб порятувати, але, безсилі, знов вирунули і віддалилися від кадриги так само швидко, як допіру наближались до неї* (Загребельний) или једна ситуација у којој учествује један те исти учесник али у различитим периодима: *Док сам био практикант, па са шездесет талира живио сам боље него данас, као капетан* (Глишић); *Володько слушає (зараз – М.И.) так само уважно, як колись у мліні на Лебедичині дядьків-завізників* (Самчук). У наведеним случајевима у питању је унутрашња компарација.

4. Творбени ниво изражавања

Као пример регуларног селективног степеновања унутар самог глагола, В. П. Берков наводи бугарски језик (*аз по зная* „ја боље знам”, *аз най зная* „ја најбоље знам”) (Берков 1996: 122). У српском језику овакве форме карактеристичне су за глаголе *волети*, *желети* од којих имамо некњижевне (како их речник одређује, „народске”) суперлативне творенице *најволети* и *најжелети*, а присутне су и дијалекатске форме *волем* – *волијем* – *најволијем* (в. о томе више

у Ивановић 2015: 403–404, Ивановић 2016: 259–260).⁶ У украјинском језику нема еквивалентних твореница, али компаративно значење запажа се, на пример, код глагола *воліти* – „уважати за краше”, какво има и позајмљеница *преферирати* у српском језику. У оба случаја у питању је лексичко степеновање. Глаголе којима се изражава селективно степеновање В. П. Берков назива компаративним глаголима (Берков 1996: 122), а Ђ. Грубор и Б. Тошовић мајоративима (Грубор 1953: 69, Тошовић 2009: 47–48). Последњи термин користимо и ми, будући да мајоративи немају просто компаративно значење, већ значење јаког компаратива или суперлатива.⁷

Мајоративне глаголе у украјинском језику у оквиру групе фазних (резултативних) акционалних класа оријентисаних на другу радњу као „акционалну класу глагола са значењем поређења с другом радњом”, односно „значење надмоћи у извршавању неке радње обавезно у поређењу са другим вршиоцем радње” разматра С. Соколова (Соколова 2003: 145–146, Соколова 2021: 102). У српском језику мајоративима као посебној акционалној класи пажњу посвећују Ђ. Грубор, који их описује као „неко је претјежнију количину радње извршио него други (или љепше, боље извршио)” (Грубор 1953: 12) и Б. Тошовић, који их дефинише као „глаголе који изражавају надмоћ, доминацију” и садрже „нијансу надметања” (Тошовић 2009: 47). Ниједно од поменутих истраживања не бави се, међутим, детаљно мајоративима, већ их кратко разматра у оквиру класификација акционалних класа глагола. Део монографије *Акционалност – семантика и форма у савременом украјинском и српском језику* (Ивановић 2016) и ми смо посветили мајоративима, а овај рад представља допуњено и проширено истраживање ове теме.

Мајоративи као глаголи са значењем селективног јаког компаратива/суперлатива по правилу су формално маркирани одређеним префиксима, те се о њима може говорити као о творбеној категорији: сему компаративности у значење глаголске лексеме уноси управо афикс. У српском језику такву семантику има пре свега префикс *над-*, у украјинском префикс *пере-*. У српском језику мајоративи се образују према два творбена модела: од глагола – префиксацијом (*надбацити, надбити, надбости, надвикати, надвладати, надговорити, надживети, надиграти, надлагати, надрасти, надсијати, натпевати*) и, ређе, од придева или именица – комбинованом творбом (*надвисити, надвреднити, надиродити, надјачати, надлукавити, надљудити, надмудрити*), у украјинском по једном моделу – префиксацијом глагола (*перебрехати, переговорити, переграти, переляти, перепљунути, перескочити, переспорити, перецебетати* и сл.), а неки од мотивних глагола образовани су и сами од придева (*перемудрувати, перехитрити*). Као мотивна база у оба језика служе претежно глаголи говорења и продуковања звука (*викати, гласати, говорити, лајати, грмети, лармати, певати, причати, приповедати*, односно *говорити, лаяти, кувати, свистати, со-*

⁶ Треба напоменути да, иако образовани од компаратива, глаголи типа *јачати/сиљнишати* не спадају у класу мајоративних или компаративних глагола, већ у еволутивне будући да означавају процес стицања или измене непроцесуалног обележја субјекта, односно одраз су динамичког степеновања: са развојем ситуације у времену расте или опада степен испољености обележја (в. о томе више у Ивановић 2016: 265–276).

⁷ Термин „мајоратив” потиче од латинског компаратива *мајор* – већи, старији.

котати, співати, тьохкати, щebetати и сл.) и глаголи физичке радње (бацити, бити, бости, веслати, вући, жети, играти, јахати, косити, орати, прести, служити, којих је у српском знатно више, односно гнати, грати, жати, танцювати у украјинском). Специфичну црту украјинског језика чине мајоративи образовани од глагола стања (*пересидіти, переспати, перестояти*) или процеса (*перецвісти*) код којих је градуелни локализатор дужина трајања ситуације (о мотивацији мајоратива и специфичностима анализираних језика в. више у Ивановић 2016: 263–265).

Мајоративи са префиксом *над-* у српском језику представљали су релативно продуктивну акционалну класу глагола, о чему сведочи готово 90 твореница⁸ ексцерпираних из незавршеног вишетомника САНУ, а ако додамо и оне који су маркирани као дијалекатски (нпр. *надботати*), застарели (*надмајсторити*), нераспрострањени (*надвршиштати*) и слично, онда тај број достиже преко 140. О продуктивности модела посебно говоре и творенице маркиране у речнику као индивидуалне, рецимо, *надмачити* – „постићи победу пишући (служећи се пером као мачем)”: *Куд си мачем наперіо | Туд си пером надмачіо* (РСАНУ: 632), необичне или песничке – *надверовати* – „бити приврженији вери, бити постојанији у вери од некога (...)” (РСАНУ: 583), *надлудети* – „превазићи у неразумном, лудом понашању, надмашити у извођењу лудорија, у лудовању”: *Хоћу да живим и да се дивим... | да надверујем Христа и Буду, | да лудостима надлудим луду* (РСАНУ: 631). Шестотомни речник Матице српске бележи око 50 мајоратива са префиксом *над-*, а једнотомни око 30. У нашем корпусу потврђена је већина глагола забележених у једнотомном речнику (*надбити, надбости, надвикати, надвисити, надвладати, надгласати, надговорити, наджестити, надживети, надиграти, надјачати, надлагати, надлајати, надлармати, надмудрити, надрасти, надскочити, наткрилити, натпевати, натписати*), што иде у прилог закључку да мањи број мајоратива представљених у њему у односу на друге речнике није условљен само мањим обимом једнотомног речника, већ и стварном употребом ових глагола. Речник украјинског језика (СУМ), бележи око 30 мајоратива са префиксом *пере-*, од којих је половина потврђена у корпусу: *перебороти, перебрехати, переговорити, пережити, перекичати, перемудрувати, перерости, пересилити, переспівати, переспорити, перестояти, перетанцювати, перехитрити, перецвісти*.

Градуелни локализатор код селективног степеновања јесте одређено обележје процесуалне ситуације реализовано код једног члана поређења према коме се одмерава други члан, а такво обележје, када су у питању мајоративни глаголи, може бити интензитет: *надбити, надвикати, надвладати, надгласати* („надјачати гласом или опште звуком”), *надјачати, надмоћати, надсијати*, односно *перекичати, пересилити* и слично; квантитет: *надгласати* („надмашити, победити на гласању; надвладати већином, бројношћу изјашњења”), *наджестити, надскочити, наткопати, наткосити, натпити*, односно *переговорити, перепити, перепљунути*; квалитет: *надлагати, надљудити, надмудрити, натпевати, натписати*, односно *перебрехати, перемудрувати, перехитрувати*; трајање: *надживети, натћутати* односно *пережити, пересидіти, переспати*,

⁸ Око половина ових глагола има и видске парове несвршеног вида.

перестояти, перецвісти, а веома често је реч о комбинацији обележја: *надговорити* („победити, надмашити у говорењу, у говорничкој вештини, дужини, уверљивости говора и сл.”), *надиграти, надјахати, надлајати, надсвирати*, односно *переграти, пересвистати, пересміяти, перетанцювати, перетьохкати* и сл. Српски језик показује већу разноврсност у одабиру локализатора, док је у украјинском језику најчешћи локализатор трајање ситуације или комбинација трајања и других обележја.

Када је у питању конкретизација односа између објекта локализације (другог члана поређења) и локализатора (обележја првог члана поређења), овим глаголима се изражава диферентивност са смештањем првог члана поређења изнад градуелног локализатора (зато их и одређујемо као јаки компаратив или суперлатив): *Ту кућу је она донела у мираз и у њој је сада сама, пошто је надживела мужа* (Андрић); *Хоч з дідька розумні, та я перехитрувала їх* (Гуцало); или суперлатив: *Икета Риста, кад га момци задиркују, надговори и надмудри све* (Секулић), *Учини диво — й князь Гатило накинє хреста на шию княжичеві Юрію! — перекричав усіх Богданів тесть Воїбор* (Білик).

Локализација испод градуелног локализатора: *Очигледно да Стојана Чупића, Змаја од Ноћаја, нико није надговорио, али се већ од његове младости говорило да је он дете среће*. (Велмар-Јанковић); *Ворони налетіли такою великою хмарою, що темно зробилося нараз, зняли такий крик, що світлійшому годі їх було перекричати* (Лепкий) као и у нивоу локализатора: *Обидві верещали, мов навіжені, сукали одна одній дулі, ні одна не могла інишу ані перекричати, ані перемогти* (Самчук) захтева негацију, односно изражава се већ ван глаголске лексеме.

Треба напоменути и да посебних средстава изражавања еквативности обележја процесуалне ситуације на творбеном нивоу нема. Интересантан пример налазимо код Ј. Веселиновића: *Пера надскочи Лазару. Лазар скочи и доскочи му*. Еквативно значење потврђују и речници: „стићи, достићи (некога) надмећући се у скакању, скочити колико и неко други” (РСЈ: 295). У просторним и апстрактним релацијама еквативну семантику имају и неки други глаголи са префиксом *до-*: *домашити, дорастити, достићи*. Неки од глагола са овим префиксом имају, пак, мајоративно значење: *дорвати* – „рвући се победити (некога)”, *дојачати* – „надвладати, савладати (некога, нешто)”, *добостити* – „победити, одолети у бодењу, надбостити”.⁹ Мајоративно значење добија и глагол *доскочити* при пренесеној употреби – „досетљивошћу превазићи, надмудрити (некога); подвалити (некоме)”: *Мислила је и мислила како би им доскочила — и напоследку се досетила, славно досетила* (Сремац). У украјинском језику еквативно значење у просторном и апстрактном смислу имају глаголи *догнати* и *досягти*, дакле, такође са префиксом *до-*.

Мајоративно значење имају и неки глаголи са другим префиксима. У српском језику – са префиксом *пре-*, при чему их у речницима (РСМ и РСЈ) није забележено ни десет: *пребацити, прескочити, престрелити, претрчати, престићи, претећи, претрајати, преживети, прерасти*, а у корпусу је потврђено три *пре-*

⁹ Ови глаголи забележени су само у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и нису потврђени у нашем корпусу.

расти, престићи, претећи, такође *превазићи* (са везаном основом). Већина ових мајоратива означава просторне релације, слично као и неколико глагола са префиксом *од-*: *одбацити, одметнути, одскочити*. У украјинском језику у мајоративе можемо убројати и неколико глагола са префиксом *об-*: *обігнати, обіграти, обскакати, обкосити, облітати, обставити* (у корпусу потврђен само *обігнати*); *з-(с-)*: *збалакати, звоювати, зговорити, змогти, спливати*, од којих је већина у речнику маркирана као разговорни, а у корпусу је потврђено три – *збалакти, звоювати* и *спливати*; по један глагол с префиксима *в-(у-)* – *укоцити* и *ви-* – *витанцювати*, код последњег је мајоративно значење секундарно и маркирано као застарело.

5. Лексичко-семантички ниво изражавања

Украјински глаголи с префиксом *пере-* углавном су вишезначни, јер овај префикс, за разлику од српског префикса *над-*, изражава читав спектар различитих значења, па, на пример, за глагол *переговорити* речник наводи четири значења: 1. „Розмовляючи з ким-небудь про справи, домовлятися про що-небудь, з’ясовувати щось або говорити з ким-небудь недовго, поспіхом”; 2. „Говорити з ким-небудь про все або багато чого-небудь”, 3. „Закінчити розповідь або обговорення чого-небудь” и 4. „Говорячи більше за кого-небудь, примусити його замовкнути”. С друге стране, већина мајоративних глагола са префиксом *над-*, али и *пре-*¹⁰ у српском језику је једнозначна. Ретко је мајоративно значење секундарно, изведено из просторног, као код српских глагола *надићи* (нсв. *надилазити*), *надлетети, наткрилити*.

Међутим, многи мајоративни глаголи развијају уопштено пренесено значење које би се могло дефинисати као „надмашити, превазићи некога у нечему, бити бољи од некога”. Такво значење имају српски глаголи *надбити, надвисити, надгорњати, надићи, надмашити, надрасти, надрвати, прескочити, престићи, претећи, одскочити* и др. Нешто је мање украјинских: *переплюнути, перескочити, перебороти, обігнати, обскакати, здолати, змогти*. Уопштено мајоративно значење које се може односити на било коју ситуацију имају и неки други (префиксални) глаголи: *победити, превазићи, засенити*, односно *перемогти, побити, випередити, затъмарити, затъмити* са локализацијом изнад градуелног локализатора и *изгубити, подбацити*, односно *поступитися, уступити* са локализацијом испод градуелног локализатора (Ивановић 2016: 260–261).

Ови глаголи представљају средство изражавања селективног степеновања (како обележја процесуалне ситуације, тако и обележја предмета) на лексичко-синтаксичком нивоу, а функционишу самостално или у оквиру конструкција са инструменталом (обележје предмета) или локативом са предлогом у (процесуална ситуација): *Јања је умела да додели своју ствар тако здушно и од срца, да је у томе погледу [додељивању М.И.] за три копча одскакала од свих жена које сам познавао (Ненадић); Зар му нису звездочатци још при рођењу прорекли да ће намећу и величином надмашити сто и једног бившег Цара? (Олујић); (...) мудрістю він затъмарив Арістотеля, а красномовністю — Цицерона і*

¹⁰ Осим *пребацити, прескочити* и *претрчати*, за које ни немамо потврду мајоративног значења у корпусу.

Скаргу (Тулуб); *Я знову випередила всіх свинарок: в роботі мене ніхто не об-
жене* (Корнійчук).

6. Компететивност

За око половину мајоративних глаголи у оба језика речници бележе секундарне имперфективе.¹¹ Секундарном имперфективизацијом многих мајоративних глагола уз рефлексивизацију у српском језику добијамо глаголе са компететивним значењем *надбијати се, надвиковати се, надвлачити се, надгласавати се, надговарати се, наджњевати се, надигравати се, надлаживати се, надмудривати се, надскакивати се, натпевавати се, натпијати се*: (...) *сељак је толико галамио препирући се с њим као да се надвикује с неким ко се налази чак у дну зелене долине подно њихове куће* (Ћопић, Башта); *Тако су се ове две надвлачили читав један сахат* (АНП); *Наста права граја: надскачу се Станко и Зека* (Веселиновић). Компететиви се не образују од свих глагола, на пример, од глагола *надвисити, надживети, надрасти*, који, осим у пренесеним значењима, не претпостављају улагање одређеног напора да би се остварила надмоћ, као ни од неких других: *надвладати, надлицитирати, натпричати* и сл. С друге стране, има и неколико компететива који немају паралелне мајоративе: *надгонити се*,¹² *надругивати се, наткашљавати се, наткрекетавати се* и још неки маркирани као дијалекатски (нпр. *наткрађивати се*), застарели (*натпирати се*) или индивидуални (*надусиљавати се*).

У украјинском језику, са изузетком глагола *переганятися* и *змагатися*, не постоји еквивалентна група компетитивних глагола (Ивановић 2016: 262–263). Компетитивно значење изражава се у украјинском језику употребом мајоратива са узајмно-повратним заменицама *один одного (другого), кожний кожного*, односно упитним заменицама *хто кого: Вони щось гукали, перекрикуючи одне одного, й вимахували чорними та сивими ягнячими шапками* (Білик), (...) *пугачеве плем'я змаглося з жаб'ячим, хто кого перекричить* (Мушкетик).

7. Закључци

Степеновање као локализација обележја према некој условној норми или одабраном локализатору мање је својствено глаголима, чије је категоријално значење „процесуалност”. Стога се, када су у питању обележја процесуалне ситуације, степеновање најчешће врши на синтаксичком новоу, ван глаголске лексеме, односно облицима прилошке одредбе. Ипак, различите врсте степеновања одражене су и у сфери глагола, пре свега динамичко степеновање кроз глаголе који означавају раст или опадање степена испољености обележја у времену – тзв. еволутиве типа *јачати/дужчати* и нормативно степеновање

¹¹ У украјинском језику због вишезначности уочава се више видских парова, али често уз мајоративно значење стоји напомена да се у том значењу глагол употребљава претежно у облику свршеног вида (такву напомену имамо, рецимо, код пара *переговорити/переговорювати*) или само у облику свршеног вида (нпр. код пара *перебрівувати/перебрехати*).

¹² Речник бележи глагол *надгонити*, али не у мајоративном значењу: „гонити, терати нешто да се креће изнад кога или чега“ (РСАНУ 1988: 598).

– у односу на норму интензитета – кроз бројне и разноврсне групе интензивних глагола (локализација изнад локализатора): интензиви у ужем смислу типа *изгрдити/вилајати*; тотално-објектни глаголи типа *избелити/вибілити*; позитивно- и негативно интензивни глаголи типа *измолити/виблагати*, односно *исплакати (очи)/догратися* и др. и деинтензивних глагола (локализација испод локализатора): терминативни деинтензиви типа *нагрести/надгрести*; атерминативни деинтензиви типа *куцкати/постукувати*), глагола, такође, у односу на модалну норму – суфицитне (локализација изнад локализатора) типа *преморити се/перевтомитися* и дефицитне (локализација испод локализатора) типа *потценити/недооцінити* ексцесиве (в. о томе више Ивановић 2015, Ивановић 2016: 265–309). Статистичка анализа глагола потврђених у корпусу, која броји око 550 различитих интензива, деинтензива, суфицитних и дефицитних ексцесива у украјинском и око 350 у српском (Ивановић 2016: 321–325) према свега 26 мајоратива у српском, односно 20 у украјинском, иде у прилог закључку да је у сфери глагола најслабије одражено селективно степеновање, уз то ограничено на локализацију изнад градуелног локализатора.

Ово ограничење битна је разлика и између мајоратива као средства изражавања селективног степеновања на творбеном нивоу, с једне стране, и синтаксичких средстава, с друге. Наиме, на синтаксичком нивоу се изражавају и диферентивност (са локализацијом и испод и изнад локализатора) и еквативност, док, са изузетком неколико еквативних глагола – *домашити, дорастати, достићи* у српском, односно *догнати* и *досягти* у украјинском, мајоративи изражавају диферентивност и то са локализацијом изнад локализатора. Осим тога, док на синтаксичком нивоу може бити изражена и спољашња и унутрашња компарација, мајоративима се изражава искључиво спољашња, због чега се мајоративи и одређују као селективни јаки спољашњи компаратив.

На основу броја глагола ексцерпираних из речника – поредимо јединице из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС), који бележи око 50 мајоратива са префиксом *над-*, 9 са префиксом *пре-* и 3 са префиксом *од-*, дакле, укупно нешто више од 60, и *Словника украјинської мови* АН (СУМ),¹³ који бележи око 30 мајоратива са префиксом *пере-*, 6 са префиксом *об-*, 5 са префиксом *з-(с-)* и по један са префиксима *в-* и *ви-*, дакле, укупно нешто више од 40, а затим и на основу броја глагола потврђених у корпусу – укупно 26 мајоратива (највише са префиксом *над-*) у српском језику и укупно 20 (највише са префиксом *пере-*) у украјинском језику, можемо закључити да у српском језику функционише нешто већи број твореница са мајоративним значењем него у украјинском.

Многе од твореница које бележе и украјински и српски речници нису потврђене у корпусу, а саме речничке илустрације уз њих представљају примере из књижевности XIX века, на основу чега можемо закључити да ти мајоративи нису више у активној употреби. Такви су, рецимо, у српском *надбости, наджети, надјахати, наткопати, наткосити*, али овај творбени модел ипак није у потпуности изгубио своју продуктивност, о чему говоре и примери из корпуса са мајоративима који нису забележени у речницима: *У мраку пред овом заве-*

¹³ СУМ садржи око 134.000 речи, РМС око око 150.000, те су по обиму упоредиви.

сом мудраци **надбудалише** будале, а будале надмудрише мудраце! (Симовић). Такође, међу мајоративима можемо издвојити оне чија је фреквенција у нашем корпусу већа (у српском би то били глаголи *надвисити*, *надживети*, *надиграти*, *надјачати*, *надмашити*, *надмудрити*, *надвисити*, *превазићи*, *прерастати*, *престићи*, *претећи*, у украјинском *переговорити*, *перерости*, *пересилити*, *перехитрити*, *обігнати*) и оне потврђене тек једним или двома примерима. Другачију слику могло би дати истраживање проширено на публицистички корпус. Наводимо неколико примера из српских текстова на спортске теме, који су посебно индикативни с обзиром на такмичарски садржај: *Он вас неће надмашити у брзини или надскочити. Он ће вас победити већином, мудрошћу и он то ради заиста методично; У бацању Кугле Немац Давид Шторл је са 21,41 м надбацио Американце, а Египћанин Ихаб Абделрахман са 87,10 Финца Питкамакија у бацању копља; Први је био Американац Мајкл Фелпс, који је нашег пливача **натпливао** за свега један стоти део секунде.*¹⁴

Цитирана литература

- Берков, Валерий П. „Компаративность. Семантика сравнения и типы ее выражения“. [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность. Санкт Петербург: Наука, 1996, 107–129.
- [Berkov, Valerij P. „Komparativnost'. Semantika sravneniia i tipy ee vyrazhenia“. [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriia funktsional'noĭ grammatiki. Kachestvennost'. Kolichestvennost'. Sankt Peterburg: Nauka, 1996, 107–129]
- Грубор, Ђуро. Аспектна значења. Загреб: ЈАЗУ, 1953.
- [Grubor, Đuro. Aspektna značenja. Zagreb: JAZU, 1953]
- Бодуен де Куртене, Јан. Лингвистички списи /Предео и приредио П. Пипер. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1988.
- [Boduen de Kurtene, Jan. Lingvistički spisi /Preveo i priredio P. Piper. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1988]
- Ивановић, Милена. „Степеновање у сфери глагола“. [У:] Љ. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (уред.) У простору лингвистичке славистике: зборник научних радова. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2015, 399–413.
- [Ivanović, Milena. „Stepenovanje u sferi glagola“. [U:] Lj. Popović, D. Vojvodić, M. Nomaći (ured.) U prostoru lingvističke slavistike: zbornik naučnih radova. Beograd : Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015, 399–413].
- Ивановић, Милена. Акционалност: семантика и форма у савременом украјинском и српском језику. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.
- [Ivanović, Milena. Akcionalnost: semantika i forma u savremenom ukrajinskom i srpskom jeziku. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016]
- Колесникова, Светлана. Категорија градуалности в современном русском языке. Автореф. дис. ... док. филол. наук. Москва, 1989.
- [Kolesnikova, Svetlana. Kategoriâ gradual'nosti v sovremennom russkom âzyke. Avtoref. dis. ... dok. filol. nauk. Moskva, 1989]
- Николић, Марина. Категорија степена у српском језику: сложена реченица. Београд: Институт

¹⁴ Примери ексцерпирани са интернета.

- за српски језик САНУ, 2014.
- [Nikolić, Marina. Kategorija stepena u srpskom jeziku : složena rečenica. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2014]
- Пипер, Предраг. „Степеновање у граматичи и речнику (у српском и другим словенским језицима)”. Зборник Матице српске за славистику 61, 2002: 59–78.
- [Piper, Predrag. „Stepenovanje u gramatici i rečniku (u srpskom i drugim slovenskim jezicima)”. Zbornik Matice srpske za slavistiku 61, 2002: 59–78]
- Пипер, Предраг. „О екскесивности у словенским језицима (у српском и другим словенским језицима)”. Зборник Матице српске за славистику 63, 2003: 159–176.
- [Piper, Predrag. „O ekscesivnosti u slovenskim jezicima (u srpskom i drugim slovenskim jezicima)”. Zbornik Matice srpske za slavistiku 63, 2003: 159–176]
- Пипер, Предраг. „О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици”. Јужнословенски филолог LXXV, 2009: 65–87.
- [Piper, Predrag. „O semantičkoj kategoriji stepena u srpskoj složenoj rečenici”. Južnoslovenski filolog LXXV, 2009: 65–87]
- Соколова, Світлана. Префиксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 2003.
- [Sokolova, Svitlana. Prefiksāl'nij slovotvir diěsliv u sučasnij ukraїns'kij movi. Kiїv: Naukova dumka, 2003]
- Соколова, Світлана. Аспектуальні категорії українського дієслова. Київ: Книга-плюс, 2021.
- [Sokolova, Svitlana. Aspektual'ni kategorii ukraїns'kogo diěslova. Kiїv: Kniga-plus, 2021]
- Тошович, Бранко. Способы глагольного действия в сербском, хорватском и бошняцком языках. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Ślaskiego, 2009.
- [Toshovich, Branko. Sposoby glagol'nogo deїstviā v serbskom, khorvatskom i boshniātskom iāzykakh. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Ślaskiego, 2009]

Извори

- Андрић, Иво. Изабрана проза (приповјетке). <<https://www.rastko.rs/rastko/delo/12297>> 04.05.2022.
- [Andrić, Ivo. Izabrana proza (pripovjetke). <<https://www.rastko.rs/rastko/delo/12297>> 04.05.2022]
- Антологија народних приповедака. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
- [Antologija narodnih pripovedaka. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022]
- Билик, Иван. Меч Арея. <http://bukvoid.com.ua/library/ivan_bilik/mech_areya>04.05.2022.
- [Bilik, Ivan. Meč Areā. <http://bukvoid.com.ua/library/ivan_bilik/mech_areya>04.05.2022]
- Велмар-Јанковић, Светлана. Дорџол. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
- [Velmar-Janković, Svetlana. Dorčol. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022]
- Веселиновић, Јанко. Хајдук Станко. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
- [Veselinović, Janko. Hajduk Stanko. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022]
- Глишић, Милован. Приповетке. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
- [Glišić, Milovan. Pripovetke. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.]
- Гуцало, Євген. Голодомор. <<https://osvita.ua/school/literature/g/68443/list-12.html>>04.05.2022.
- [Gucalo, Ėvgen. Golodomor. <<https://osvita.ua/school/literature/g/68443/list-12.html>>04.05.2022]
- Загребельний, Павло. Роксолана. <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=999>>04.05.2022.
- [Zagrebel'nij, Pavlo. Roksolana. <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=999>> 04.05.2022]

- Корнійчук, Олександр. Драматичні твори: т 2. Київ: Мистецтво, 1955.
[Kornijčuk, Olexsandr. Dramatični tvori: t 2. Kiïv: Mistectvo, 1955]
- Лепкий, Богдан. Мазепа. <http://bukvoid.com.ua/library/bogdan_lepkiy/mazepa>04.05.2022.
[Lepkiy, Bogdan. Mazepa. <http://bukvoid.com.ua/library/bogdan_lepkiy/mazepa>04.05.2022]
- Малик, Володимир. Горить свіча. <http://bukvoid.com.ua/library/volodimir_malik/gorit_svicha>
04.05.2022.
[Malik, Volodimir. Gorit' sviča. <http://bukvoid.com.ua/library/volodimir_malik/gorit_svicha>
04.05.2022]
- Микитенко, Іван. Вуркагани. <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=978>>04.05.2022.
[Mikitenko, Ivan. Vurkagani. <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=978>>04.05.2022]
- Миланковић, Милутин. Кроз васиону и векове. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
[Milanković, Milutin. Kroz vasionu i vekove. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022]
- Мушкетик, Юрій. Яса. <<https://ukrlit.net/lib/mushketik/6.html>>04.05.2022.
[Mušketik, Ūrij. Āsa. <<https://ukrlit.net/lib/mushketik/6.html>>04.05.2022]
- Ненадић, Добрило. Доротеј. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
[Nenađić, Dobriilo. Dorotej. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022]
- Олујић, Гроздана. Седефна ружа и друге bajке. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
[Olujčić, Grozdana. Sedefna ruža i druge bajke. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022]
- РМС: Речник српскохрватскога књижевног језика. Књиге 1-6. Нови Сад: Матица српска, Зареб: Матица Хрватска, 1967–1976.
[RMS: Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. Knjige 1-6. Novi Sad: Matica srpska, Zareb: Matica Hrvatska, 1967–1976]
- РСАНУ IV: Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига IV. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1966.
[RSANU IV: Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Knjiga IV. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1966]
- РСАНУ XIII: Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига XIII. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.
[RSANU XIII: Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Knjiga XIII. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1988]
- РСАНУ XIV: Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига XIV. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1989.
[RSANU XIV: Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. Knjiga XIV. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1989]
- РСЈ: Речник српскога језика (ур. Мирослав Николић). Измењено и поправљено издање. Нови Сад: Матица српска, 2011.
[RSJ: Rečnik srpskoga jezika (ur. Miroslav Nikolić). Izmenjeno i popravljeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska, 2011]
- Самчук, Улас. Волинь. <http://bukvoid.com.ua/library/ulas_samchuk/volin>04.05.2022.
[Samčuk, Ulas. Volin'. <http://bukvoid.com.ua/library/ulas_samchuk/volin>04.05.2022]
- Секулић, Исидора. Кроника паланачког гробља. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>
04.05.2022.
[Sekulić, Isidora. Kronika palanačkog groblja. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>

- rs>04.05.2022]
- Симовић, Љубомир. Путујуће позориште Шопаловић. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>> 04.05.2022.
- [Simović, Ljubomir. Putujuće pozorište Šopalović. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>> 04.05.2022]
- Сремац, Стеван. Поп Ћира и поп Спира. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
- [Sremac, Stevan. Pop Ćira i pop Spira. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>> 04.05.2022]
- СУМ: Словник української мови <<http://sum.in.ua/>>04.05.2022.
- [SUM: Slovnik ukraїns'koї movi< <http://sum.in.ua/>>04.05.2022]
- Тулуб, Зинаїда. Людолови (Звіролови). <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15372>> 04.05.2022.
- [Tulub, Zinaida. Lúdolovi (Zvírolovi). <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15372>> 04.05.2022]
- Тютюнник, Григор. Вир. <http://bukvoid.com.ua/library/grigir_tyutyunnik/vir>04.05.2022.
- [Tútûnik, Grigir. Vir. <http://bukvoid.com.ua/library/grigir_tyutyunnik/vir>04.05.2022]
- Ћопић, Бранко. Башта сљезове боје. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
- [Ćopić, Branko. Vašta sljzove boje. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.]
- Ћосић, Добрица. Корени. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
- [Ćosić, Dobrica. Koreni. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022]
- Црњански, Милош. Сеобе. Друга књига. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022.
- [Crnjanski, Miloš. Seobe. Druga knjiga. <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>04.05.2022]
- Шевчук, Валерій. Дім на горі. <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=684>> 04.05.2022.
- [Ševčuk, Valerij. Dim na gorі. <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=684>> 04.05.2022]
- Милена Иванович

ИЗБИРАТЕЛЬНОЕ ГРАДУИРОВАНИЕ ПРИЗНАКОВ ПРОЦЕССНОЙ СИТУАЦИИ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ В СРАВНЕНИИ С УКРАИНСКИМ ЯЗЫКОМ

Резюме

Градуирование признаков процессной ситуации чаще всего осуществляется на синтаксическом уровне, с помощью формы степеней сравнения обстоятельственных наречий, посредством которых эти признаки номинируются. При этом выражаются как отличительность (выше и ниже локализатора), так и одинаковость сравниваемых признаков, а локализатором (признаком, по отношению к которому осуществляется градуирование) может быть интенсивность, качество, количество, продолжительность ситуации. Объектом градуальной локализации чаще всего являются агенсы, совершающие одно и то же действие (внешнее сравнение), но это могут быть и разные действия, совершаемые одним и тем же агенсом, или одно и то же действие, совершаемое одним и тем же агенсом, но в разные периоды времени (внутреннее сравнение). Вторым средством выражения градуирования признаков процессной ситуации являются глаголы, относящиеся к майоративному способу глагольного действия с префик-

сом *над-* в сербском и *пере-* в украинском языке, а также глаголы с некоторыми другими префиксами. Эти глаголы выражают отличительность сравниваемых признаков с размещением первого объекта сравнения над градуальным локализатором. Локализатором может быть интенсивность, качество, количество, продолжительность ситуации или комбинация данных характеристик. Сербский язык показывает большее разнообразие в выборе локализаторов, в то время как в украинском языке наиболее распространенным локализатором является продолжительность ситуации или сочетание длительности и других признаков.

Ключевые слова: теория семантических локализаций, избирательное градуирование, глагол, синтаксические, словообразовательные и лексические средства.